

بایسته‌های تصحیح و پژوهش

موازی کاری شویم.

و اما استاد ارجمند، جناب آقای مایل هروی، در بخشی از نامه مهریانا و روشنگر خویش (به تاریخ ۹۰/۶/۶) فرموده بودند:

... اما مطلب اصلی بنده که این یادداشت را ایجاد کرد

این است که منشآت زمجی اسفزاری (/ قوانین) را بنده در سال‌های گذشته همراه با چند متن مهم مربوط به قرن نهم هجری - که بیش تر آنها از زمجی اسفزاری است - به مقابله و تصحیح گرفته بودم؛ کاری در حدود چهار مجلد، که از جمله کارهای نیمه‌تمام بنده است. نیز تا کنون

شش مقاله بلند و کوتاه درباره قوانین (/ منشآت زمجی) نوشته‌ام که بلندترین آن در یکصد صفحه به مجله‌ای داده شده که اگر چاپ آن بیش از این به تأخیر افتد، به جای دیگری مثل آینه میراث خواهیم داد. غرض این که این کار به کمال مورد تأمل بنده بوده و اگر میل دارید بنده این تحقیقات چهارمجلدی قرن نهم هجری را در نشستی به تفصیل مجال طرح قرار می‌دهم...

همچنین قدردانی از عنایت همواره محقق گرانمایه، جناب

آقای سجاد آیدنلو، در اینجا بجاست که طی نامه‌ای به تاریخ ۹۰/۶/۱۹ بیان داشته بودند که یکی از طرح‌های پژوهشی پیشنهادی ما («بررسی تاریخی غزل-مثنوی‌های فارسی از قرن هفتم به بعد») - گویا به صورتی تعمیم‌یافته‌تر - موضوع کتابی بوده است که پیش تر به چاپ رسیده (فراهنجاری در مثنوی سرایی: بررسی قالب غزل مثنوی در ادب فارسی، یوسف

فتح باب «بایسته‌های تصحیح و پژوهش» در شماره پیشین گزارش میراث بازتاب نسبتاً گسترده‌ای در میان مخاطبان داشت. غالب نظر سنجی‌ها، نامه‌ها و تماس‌های تلفنی حاکی از آن بود که خوانندگان مجله این اقدام مرکز را پسندیده‌اند و سخنشان با ما این است که: «نیت خیر مگردان که مبارک فالی ست!» بعضی اساتید بزرگوار نیز - از سر بخشندگی و بنده‌نوازی، و البته طوری که ذوقمان کور نشود - به ضررهای محتمل چنین اقدامی اشارت فرموده بودند که از ایشان نیز سپاسگزاریم.

حقیقت این است که ما خود نیز چندان بی‌اعتنا به روی دیگر سکه معرفی نسخه‌های شایسته چاپ و عرضه رایگان طرح‌های پژوهشی، آن هم در فضای کنونی فرهنگ کشورمان، نبوده‌ایم و نیستیم. برای همین هم در طلیعه این فتح باب ضمن اشاره به آفت‌های محتمل این «نیت خیر» تأکید کردیم که هدف اصلی ما فراهم آوردن زمینه پژوهش برای دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه‌ها و ایجاد فرصت برابر برای همه پژوهشگران این سرزمین است و در جهت تحقق این هدف از همه امکاناتمان استفاده خواهیم کرد و از سویی برای جلوگیری از سوءاستفاده فرصت طلبان، جریان اطلاع‌رسانی و نقد متون را با جدیت پی خواهیم گرفت. بدیهی است که ما از همه طرح‌های در دست پژوهش مطلع نیستیم اما می‌کوشیم با انعکاس دیدگاه‌های خوانندگان و اطلاع‌رسانی به موقع، حتی المقدور مانع از دوباره کاری و

«نامه‌ها» در همین شماره ملاحظه خواهند کرد. اینک بخش دوم «بایسته‌های تصحیح و پژوهش»:

علی‌نژاد، تهران، انتشارات هنر رسانه‌ای اردیبهشت، (۱۳۸۸) که خوانندگان محترم متن کامل نامه ایشان را در بخش

الف. نسخه‌های خطی ارزشمند برای تصحیح و چاپ

۱. کتاب العطاءیه

کاتب: حسن به داود علی اناری، ۱۴۴ ص. تاریخ کتابت: ۷۵۰ هـ.

(فقه امامیه - فارسی)

توضیح: کتابی است در ضرب و تقسیم کیل‌ها و مقیاس‌ها. مؤلف در آغاز کتاب منظومه‌ای شامل ۱۷ بیت در سبب تألیف آن سروده و در آن گفته است که: طبع وی به ضرب و قسمت مایل بوده و بزرگی او را به سوی شمس‌الدین منجم راهنمایی کرده، نزد او رفته و وی وعده داده است به او بیاموزد ولی به وعده خود وفا نکرده و از راه ضنت سر باز زده است و وی از راه تفکر آن قواعد را به دست آورده و اینک این کتاب را می‌پردازد و در پایان این منظومه «طیانی» تخلص کرده است. نسخه منحصر به فرد است.

مؤلف: ناشناخته به دستور اعظم الوزراء عطاء الحق و الدولة و الدین.

آغاز: بسم الله الرحمن الرحيم و به تفتی الحمد الله الذی اوجب علينا الصلوة فی جمیع الاحوال...

انجام: ... یا از جاده شرع بیرون نهند و از حق تجاوز نکنند. هذا آخر ما کتبه فی هذه الرسالة من مسائل اقسام عبادات الشرع و الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و صلی الله علی نبینا محمد و آله اجمعین و سلم تسليماً كثيراً.

محل نگهداری نسخه: قونیه، موزه مولانا (157 Cilt) (فهرست گولپینارلی، ۱/۱۴۱). ۷۳ گ.

تاریخ کتابت: قرن ۶ و ۷ هـ.

۳. الموجز (منطق - عربی)

مؤلف: ابو عبدالله محمد بن ناماور خونجی (۵۹۰-۶۴۶ هـ).

الموجز یازده فصل دارد:

الفصل الاول. العلم اما تصور...

الفصل الثاني. الدلالة اللفظية اما علی...

الفصل الثالث. فی الکلیات الخمس الکلی اما...

الفصل الرابع. فی التعریفات تعریف الماهية بنفسها...

الفصل الخامس. فی معرفة القضايا البسطية اعم ان القضية...

الفصل السادس. فی التناقض و هو اختلاف...

الفصل السابع. فی العکس المستوی و هو تبدیل...

الفصل الثامن. فی القیاس و هو قول مؤلف...

الفصل التاسع. فی المختلطات و الضابط فی جهة...

الفصل العاشر. فی الشرطیات و الشرطية...

الفصل الحادی عشر. فی القیاسات الشرطية الاقترانية و قد عرف انها...

در فهرست دار الکتب المصریه (ج ۱۹۲۴، ۱/۲۹) یک نسخه از

توضیح: کتابی است در فقه امامیه از طهارت تا جهاد. بسیار کهن. خود نسخه به شهادت مرحوم گولپینارلی که آن را دیده از قرن ۶ و ۷ هـ است. این اثر منحصر به فرد از رهگذر تاریخ امامیه بسیار مهم است.

۲. ضرب و قسمت

(حساب - فارسی)

مؤلف: نجم‌الدین محمود بن عمر الطیان ابرقوهی متخلص به طیانی.

آغاز: زهی خدای کریم بزرگوار که داد...

انجام: ... تا در این قسم شایسته و پسندیده بود و الله اعلم بالصواب.

انجامه: تمام شد کتاب ضرب و قسمت از گفتار استاد اجل مرحوم سعید نجم‌الدین محمود بن عمر الطیان ابرقوهی... سنه خمسين و سبعماية... حسن به داود علی اناری...

محل نگهداری نسخه: مجلس ۲۱۴۸ (فهرست، ۱۱۷/۶).

در پنجم: اندر صورت تن مولود و حلیتس و هیئت و مزاجش.
در ششم: اندر عمر.
در هفتم: اندر علت‌ها که تن را پدید آید.
در هشتم: اندر حال‌های نفس بخشیده گردد تعقلی و خلقی.
فصل هشتم: اندر یاد کردن دروازه بهره، کش اثنا عشریات خوانند.
فصل هشتم از مقالات چهارم: اندر نحس گشتن ستارگان.
فصل سوم از مقالات پنجم: اندر عمل تحویل سال عالم و بیرون آوردن دلیل‌ها.
فصل چهارم: اندر مولودها کردن و نمودارهای آن بیرون کردن.
فصل هفتم: اندر یافتن برج‌ها که او را مطالع بروج خوانند.
در دهم: اندر برج‌های مذکر و مؤنث و لیلی و نهاری.
در یازدهم: اندر طبعهای برج‌ها.
در دوازدهم: اندر برج‌ها و جزئیاتی که به یکدیگر نگرند.
در هجدهم: اندر اتصال و انصراف و قبول.
در نوزدهم: اندر نیروی ستارگان و فراستگی یکی بر یکی.
در بیستم: اندر دلالت خان‌های فلک و جایگاه‌های ستارگان از ایشان.

۵. کشف حقایق زیج ایلخانی

(نجوم - فارسی)

مؤلف: نظام‌الدین حسن بن محمد نیشابوری قمی (د. ۷۲۸ هـ).

آغاز: بسمله رب الهمنا الصواب و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه انیب. اجناس سپاس بی‌قیاس که مقاطع او هام انام از مطالع آن نشان ندهد... درین زیج با آنک و جازت لفظ را رعایت فرموده در ایراد معانی داده است و هرچه او را به نفس خود از رصد مبارک که ذکر آن خواهد فرمود، معلوم شده، با خلاصه آنچه متقدمان و متأخران را روی نموده ضم کرده چنان که گفته‌اند: «کل الصید یوجد فی الفراء» و دور نه که این کتاب را چنانک مشهور است در حیوة ایشان بر ایشان نخوانده‌اند و از مباحث و غوامض آن در آن وقت استکشاف نموده و بدان سبب اگر در بعضی از مواضع سهوالقلمی افتاده، با آن مراجعت نرفته، پس عزیمت مصمم گشت بدان که آن کتاب را شرحی ساخته شود که هیچ عملی از اعمال و هیچ مسئله از مسائل

این کتاب یاد شده اما فهرست‌نگار، مؤلف آن را نشناخته است.
آغاز: الحمد لله رب العالمین... قال امام العصر اوحد الزمان ملک الاثمه افضل الملة و الدین ابوالمحماد محمد بن ناماور بن عبدالملک خونجی قدس الله روحه هذا مختصر فی علم المنطق لخصته لبعض خلص اصحابی... و سمیته بالموجز و رتبته علی فصول الفصل الاول العلم اما تصور...
انجام: ... ینتج رفع کل واحد من طرفیها وضع الآخر لاستحالة الخلو دون العکس لامکان الجمع و لما قد وفینا بما قصدنا ذکره فی هذه المختصر فلنختم الكتاب حامدین الله وحده... و المسلمین اجمعین.
انجامه: فرغ من نسخه یوم الخمیس ثالث ذی الحجة سنة تسع و ثمانین و ستمائة افقر خلق الله الی رحمة الله نقلت هذه النسخه من... قری علی الشیخ الامام... محمد بن محمد بن عبدالله بن مالک رحمة الله علیه.
محل نگهداری نسخه: مجلس مجموعه ۱۹۸۴ (فهرست: ۴۵-۱)، برگ ۴۸۳/۵، تاریخ کتابت: ۶۸۷ هـ

۴. کتاب موالید

(موالید - فارسی)

مؤلف: ناشناخته.

آغاز: فصل چهارم اندر تحویل سال‌های موالید و بیرون آوردن دلیل‌ها. بدان کی حکم کردن بر تحویل سال‌های موالید نیست جز آن کسی کی مولودش دانند از روز و ماه و سال و طالع و وقت زادنش و جایگاه...

انجام: ... اکنون پدید کنیم بدین جدول دانستن ستارگان صحابی کش ابر همانا گویند کی برنده‌اند مر هیلاجها را و لا یعلم الغیب الی الله عز و جل و به الحول و القوة.

محل نگهداری نسخه: مجلس ۶۴۶۰ (فهرست: ۴۰/۲۰ - ۳۹)؛ به خط رقا: ۸۴ سال .

تاریخ کتابت: ق ۶ هـ

توضیح: نسخه‌ای است قدیمی در بیان احکام موالید با استفاده از گفتار والیس اسکندرانی که این عنوان در آن دیده می‌شود: فصل چهارم: اندر تحویل سال‌های موالید و بیرون آوردن دلیل‌ها.

فصل دوم از مقالات دوم: اندر پدید کردن حدها.

نماند الا که آن را مستند گردانیم به براهین هندسی یا عددی یا بسایر مبادی این علم... پس چون متن این کتاب بلغت پارسی بود ما نیز تتبع آن کردیم و شرح را به لفظ پارسی ادا کردیم تا هم رعایت مناسبت کرده باشیم و هم نفع این شرح عام تر باشد و همچنین ملتزم گشتیم که لفظ کتاب را اولاً ایراد می کنیم، آنگاه به شرح مشغول می شویم. اما جداول را به غیر از آنک کیفیت وضع و تسییر آن شرح دهیم به عرض نرسانیم تا کتاب مطول نشود و اگر کسی جداول را نیز به این کتاب الحاق کند روا باشد و نشناسد قدر این کتاب را الا آن کس که سال ها در طلب وقوف بر مآخذ هر عملی و براهین بر هر بابی عمر صرف کرده باشد... و اگر خدای تعالی توفیق بخشد متن این زیج را با شرح به زبان عربی نقل کرده شود.

انجام: ... و اینجا سخن در کشف دقایق زیج ایلخانی باتمام رسانیم مأمول از کرم عمیم... که چون بر حل مشکلی یا بر شرح مبهمی ظفر یابند بدعاء خیر... نمایند و اگر بر هفتوی... واقف شوند بکرم اصلاح فرمایند... فانه ما من احد الا و فیه موضع الا ایزد جل و علا... تا موجب ثناء جمیل و ثواب جزیل گردد.

محل نگهداری نسخه:

۱. مجلس ۶۴۲۴ (فهرست، ۱۶/۲۰). کاتب: محمد بن خسروشاه بن حسین بن عربشاه بن علی حسینی مشهدی. ۱۶۶ گ. تاریخ کتابت: جمعه ۱۲ جمادی الآخر ۷۴۷ هـ
۲. کتابخانه ملی تبریز ۳۶۴۲ (فهرست، ۱۱۰۰/۳). تاریخ کتابت: ۷۸۰ هـ ۱۵۵ برگ.
۳. مجلس ۲۵۷۹ (فهرست، ۱۰ (سه)). تاریخ کتابت: ۷۸۵ هـ

۶. المختار من كتب الاخير

(تفسیر - فارسی)

مؤلف: ناشناس

زمان نگارش: به احتمال اعتصام الملک (فهرست نگار مجلس) بین سال های ۶۰۰ تا ۶۵۰ ق.

تعداد اوراق: ۴۳۸ برگ ۳۵ سطری (قطع بزرگ).

تاریخ کتابت: با توجه به قرائن نسخه شناسی از سده هفتم (حدس اعتصام الملک) ولی شاید اندکی تازه تر و از قرن هشتم هجری.

پیشینه آگاهی:

از این تفسیر ارزنده یک نسخه به شماره ۷۵ در کتابخانه

مجلس نگهداری می شود (فهرست مجلس، ج ۲، صص ۳۶-۳۷) و تاکنون نسخه دیگری از آن یافت نشده است. درباره نام اثر و حجم تمامی مجلدات باقی نمانده آن باید گفت که در پایان ربع اول کتاب در برگ ۲۴۵ پ نام مذکور با تصریح به اینکه اتمام «ربع» نخست است قید شده است و نشانگر آن است که تفسیری چهارجلدی بوده است. خط نسخه نسخ متمایل به تعلیق است و آیات به ثلث یا رقاع نوشته شده است. متن تفسیر در مواضعی دارای بیت فارسی و از این نظر نیز سودمند است. نسخه حاضر که ناقص الاول است از ابتدا چند برگگی را ندارد و از سوره حمد آغاز می شود و به سوره نحل منتهی می گردد. سی ورق نونویس به آخر نسخه الحاق شده که ربطی به متن تفسیر ندارد. علاوه بر منقولات اعتصام الملک از این تفسیر، ما نیز با مراجعه به اصل نسخه، چهار موضع از آن را برای نمونه می آوریم:

آغاز سوره آل عمران: «بسمله. عکرمه گفت: پیش از موجودات و مکنونات، خدا بود و هیچ دیگر نبود. نوری بیافرید و از آن نور لوح و قلم بیافرید. اول چیزی که بر لوح نشست بسم الله الرحمن الرحیم بود. عثمان بن عفان از مصطفی صلعم پرسید که در آیت تسمیت چگویی؟ گفت نامی از نامها خداوند است با نام اعظم نزدیک، چنانک سیاهی چشم سپیدی را نزدیکست. جعفر بن محمد گفت بسم الله کتاب خدا را همچون کلیدست درها را، ثم قال: فبسم الله مفتاح الکلام و بسم الله شافية السقام. و عن عبدالله بن مسعود قال...» (۱۰۸ ر)

آغاز سوره نساء: «بسمله. عن علی: لما نزلت بسم الله الرحمن الرحیم ضجت جبال الدنيا حتى كنا نسمع دويها فقالوا سحر محمد الجبال. فقال النبي صلعم: ما من مؤمن موقن يقرؤها الا سبحت معه الجبال الا انه لا يسمع. و در آثار بیارندگی اهل هفت آسمان و کروبیان و مقربان درگاه عزت پیوسته این آیه خوانند و اول کسی کی به وی فرو آمد آدم بود...» (۱۴۵ پ)

آغاز سوره توبه/براءة: «سورة براءة آياتها مائة و تسع و عشرون كلماتها اربعة الاف و ثمان و تسعون حرفها عشرة الاف و اربعمائة و اربعة احرف. آخرین سوره که در مدینه آمد به یکبار این سوره است. عن عائشه عن النبي صلعم: منزل علی القرآن الا آية آية و حرفا حرفا ما خلا سورة براءة و قل هو الله احد فانها انزلت علی و معها سبعون الف صف من الملائكة. و گفته اند میان روز حدیبیه و فتح مکه فرو آمد و در آن سال

زمان نگارش: ۶۸۰ ق در عصر رکن الدوله حافظ الملک
تعداد اوراق: نامعلوم؛ احتمالاً در حجم یک کتاب با قطع رقعی
پیشینه آگاهی:

پیش ازین در کتاب‌های تراجم و فهرست‌ها از این کتاب
اطلاعی نداشتیم تا اینکه دکتر سید محمود مرعشی در کتابی
که درباره نسخه‌های تازه خریداری شده کتابخانه آیت الله
مرعشی در ۱۳۸۷ منتشر کرد (صص ۶۷-۶۸)، از نسخه این اثر
به اختصار سخن گفت که احتمالاً به نثر است و قطعاً فارسی.
موضوع کتاب نیز، به احتمال، تاریخ یا اخلاق است و چه بسا
خالی از ارزش‌های ادبی نیز نباشد. این تنها نسخه اثر، در سده
۱۳ ق کتابت شده و دارای سرلوح هندی مرصع و آراسته‌ای
است و اکنون به شماره «۱۳۶۱۷-موقت»^۱ در همان کتابخانه
نگهداری می‌شود. دکتر مرعشی از سایر مشخصات نسخه
سخنی نگفته است.

۹. نفایس العرایس و قصص الانبیاء

(تاریخ پیامبران - فارسی)

پدیدآور: محمد بن حسن دیدوزمی

زمان نگارش: سده هفتم ق (قطعاً پیش از ۶۷۳ ق که زمان
کتابت کهن‌ترین نسخه اثر است)
تعداد اوراق: ۳۶۹ برگ ۱۹ سطری در قطع وزیری بزرگ
(نسخه مرعشی که مورد بررسی قرار گرفت)
تاریخ کتابت: تاریخ کتابت نسخه پاریس ۶۷۳ ق و نسخه
مرعشی ۷۰۷ ق
نام کاتب: یوسف بن محمد بن حمید بن سعید بن احمد
(نسخه پاریس)؛ داود بن شیخ احمد (نسخه مرعشی)
پیشینه آگاهی:

ما از نگارش مهمی به زبان عربی در موضوع قصص الانبیاء
مطالعیم که آن را محمد بن عبدالله کسائی نزدیک به قرن
هفتم نگاهشته است. در خصوص انتساب این اثر به کسائی،
بررسی‌هایی صورت گرفته و متن اثر نیز به صورت چاپی در
اختیار است (از جمله چاپ لیدن به سال‌های ۱۹۲۲-۱۹۲۳ م).
ترجمه‌ای از این اثر کسائی که آن نیز بسیار کهن است در
نسخه‌هایی چند باقی است که قدیم‌ترین آن نسخه کتابخانه
ملی پاریس است که با این شماره در فهرست ادگار بلوشه

رسول خدا صلعم ابوبکر به امیری به حج فرستاد و علی از پی
او بفرستاد...» (۲۸۹ پ)

۷. سکینه الصالحین

(تصوف - فارسی)

پدیدآور: (احتمالاً) سعدالدین حمویه جوینی (قرن هفتم ق)

زمان نگارش: قرن هفتم ق

تعداد اوراق: ۸۸ برگ ۱۱ سطری

تاریخ کتابت: ربیع الاخر ۷۶۰ ق

کاتب: عمر بن محمد بن حاج محمد بن ابی القاسم بن احمد
شیرکان (به خط همین کاتب، نسخه‌ای دیگر در قطع و اندازه
نسخه مورد بحث ما در مجلس هست به شماره ۱۰۶۱۶
که شرح و ترجمه فارسی آداب المریدین سهروردی است.
فهرست‌نگار مجلس نام مترجم این نسخه را عمر بن محمد
بن حاج محمد بن ابی القاسم بن احمد شیرکان ثبت کرده
است حال آنکه او کاتب نسخه است و دلیلی برای اینکه او
مترجم نسخه باشد وجود ندارد. نک: فهرست مجلس ۳۳/۱
صص ۱۳۲-۱۳۳)

پیشینه آگاهی:

پیش از این بر اساس تک نسخه‌ای از این کتاب که در کتابخانه
بروسه ترکیه وجود داشت (فهرست بروسه، توفیق سبحانی،
ص ۳۱۶) اثر به نجم‌الدین کبری (د. ۶۱۸ ق) استاد سعد حمویه
منسوب شده بود و منزوی (فهرستواره کتابهای فارسی، ج ۷،
ص ۴۸۶) و صفا (تاریخ ادبیات در ایران، ج ۲، ص ۱۰۱۴) آن را
به نام او آورده بودند. اما اخیراً با یافت شدن نسخه بسیار کهن و
نفیس کتابخانه مجلس مورخ ۷۶۰ ق که نام سعدالدین حمویه
را با خطی متفاوت از خط متن در سرآغاز نسخه دارد، باید این
کتاب را به مطالعه گرفت و علاوه بر استناد آن به هر یک از دو
شیخ بزرگ کبروی، متن را نیز بر اساس دو دست‌نویس موجود
تصحیح کرد. نسخه مجلس به شماره ۱۰۶۹۶ در فهرست آنجا
(ج ۱/۳۳ ص ۱۷۳) معرفی و دارای چهار باب ذکر شده است.

۸. دولت‌نامه

(ادبیات/تاریخ؟ - فارسی)

پدیدآور: سلطان عمید(?)

۱. «شماره موقت» در کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی، خاص نسخه‌هایی است که تازه خریداری شده و هنوز شماره ثبت دائم نخورده اند.

قیامت بیارند مانند دو بزِ کا [ظ: بزهار] و بدوزخ اندازند. چون این سخن به عبدالله عباس رسید رضی الله عنه خشم گرفت و طیره شد و گفت که کعب دروغ گفت، خدای عزوجل ثنا گفت آفتاب را و ماه را بقول خود «و سخر لكم الشمس و القمر آیتین» پس چون عذاب کند؟ وهب گفت موکل گردانید به آفتاب و ماه فریشتگانی که روان کنند بمقدار و بازدارند بمقدار» (۱۰ پ)

۱۰. گل و مل

(ادبیات - فارسی)

پدیدآور: سلطان حسین میرزا بایقرا تیموری

زمان نگارش: قرن نهم ق

تعداد اوراق:

تاریخ کتابت: ۸۹۵ ق

کاتب: سلطان علی مشهدی

پیشینه آگاهی:

منظومه‌ای است (احتمالاً) در مناظره گل و مل، که در ادب فارسی نمونه‌هایی از سده ششم (مناظره منثور گل و مل اثر ترمذی) و سده هفتم (از زنگی بخاری) دارد. این اثر در نسخه یگانه‌اش به سلطان حسین بایقرا تیموری نسبت داده شده است. نسخه مزبور به دست بزرگ‌ترین کاتب اواخر عهد تیموری کتابت شده است. این نسخه در کتابخانه خصوصی مرحوم اصغر مهدوی وجود داشته و در فهرستی که مرحوم محمدتقی دانش‌پژوه برای نسخه‌های آن مجموعه در سال‌های دور تهیه کرده بود به اختصار تمام معرفی شده است. شماره این نسخه در کتابخانه مزبور ۹۳ است (نشریه نسخه‌های خطی، ج ۲، ص ۹۲).

معرفی شده است: 51s.p. مورخ ۶۷۳ ق که میکروفیلمی از آن به شماره ۷۶۶ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است (فهرست میکروفیلمه‌ها، ج ۱، ص ۱۵۴). جز این، استوری از سه نسخه دیگر اثر در کتابخانه‌های عمومی بایزید در ترکیه مورخ ۹۵۰ ق، بغداد کوشکو در موزه طویقاپوسرای ترکیه مورخ ۹۸۳ ق و باکو خبر داده است (ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، ترجمه منزوی، ج ۲، ص ۷۲۷). در بررسی‌های صورت گرفته، به نسخه کهن دیگری از ترجمه کتاب کسائی که قاعدتاً همین ترجمه باید باشد برخوردیم که در کتابخانه مرعشی به شماره ۴۴۵۹ نگهداری می‌شود (فهرست مرعشی ج ۱۲، ص ۴۷). نسخه مرعشی نسخه‌ای است بسیار نفیس و کهن به خط نسخ خوشخوان دارای تمامی ویژگی‌های رسم الخطی قدیم. در اینجا برای مزید فایده جملاتی از این ترجمه بر اساس نسخه مرعشی نقل می‌شود:

آغاز ترجمه (پس از دیباچه عربی کتاب): «قال الشيخ الامام محمد بن عبدالله الكسائي رضي الله عنه: بفرمود شيخ امام محمد بن عبدالله كسائي رضي الله عنه که جمع کردم این کتاب شریف را از مبتدات خلق خدای عزوجل کی بیافرید آسمانها و زمینها را و آفرید پری و آدمی، و اوایل احوال پیغامبران علیهم السلام بدان قدر که بمن رسید از اخبار ایشان و متصل شد بمن آگاهی از قصه ایشان بعد از اجتهاد تمام که تقدیم داشتم و اختیار کردم آنچه محقق شد و آنچه بعید بود ترک کردم و آنچه موافق حق بود آن را مقصود و مقصد خود دانستم، و ما توفیقی فیما حاولت الا بالله علیه توکلت و نعم الوکیل. اما باید دانستن کی دانستن خلق عالم و قصص الانبياء عليهم السلام علمی عظیم شریف و مفیدست...»

نقل بخشی از حدیث آفتاب و ماه: «وهب گفت رضی الله عنه که خدای تعالی بیافرید ماه را اما آفتاب را از نور عرش و اما ماه را آفرید از نور حجابش. کعب گفت که آفتاب و ماه را روز

ب. موضوعات و طرح‌های پژوهشی

«ترجمه ناصر خسرو از آیات قرآن کریم»، سید محمد عمادی
حائری، ترجمان وحی، س ۸، ش ۱، پیاپی ۱۵، بهار - تابستان
۱۳۸۳ ش؛ صص ۶۲ - ۷۴.

طرح ۱:

ترجمه‌های احمد جام (د. ۵۳۶ ق) از آیات قرآن
کریم
شرح موضوع:

ابونصر احمد بن ابی‌الحسن نامقی معروف به شیخ جام و
ژنده‌پیل، از عرفای مشهور ایرانی در قرن پنجم است. ژنده‌پیل
آثار عرفانی متعددی به زبان فارسی تألیف کرده که از اهمیت
بسیاری در تاریخ ادبیات عرفانی فارسی برخوردار است. وی
در آثار فارسی خود به آیات بسیاری از قرآن استشهاد جسته و
ترجمه‌ای به فارسی از آنها به دست داده است. این ترجمه‌ها
که به طور پراکنده در لابه‌لای آثار فارسی او درج شده‌اند،
می‌توانند به عنوان ترجمه‌های خاص شیخ جام از آیات قرآن
بررسی شوند و مورد تحلیل قرار گیرند.

طرح ۲:

تصحیح و توضیح سیفیه عزالدین عبدالعزیز کاشی (د.
قبل از ۷۵۶ ق)
شرح موضوع:

عزالدین عبدالعزیز کاشانی از ادبا و دانشمندان قرن هفتم
هجری است که آثار ادبی چندی از وی بر جای مانده که برخی
از آنها گردآوری و گزینش است (روضه الناظر و منتخب آن) و
برخی دیگر انشاء و تصنیف. یکی از رساله‌های انشایی وی که
از نظر ادبی برجسته است و از نظر نوع نگارشی در شمار مقامه‌ها
جای می‌گیرد، رساله کوتاه وی در توصیف و تجلیل شمشیر
است با نام سیفیه. این رساله که به نثر آمیخته به نظم و آکنده
از تشبیهات و تلمیحات و تلویحات است، تا کنون تصحیح و
منتشر نشده است. در این طرح، رساله یادشده تصحیح می‌شود
و تشبیهات و نوادر لغات و... آن توضیح داده می‌شود.

روش کلی پژوهش:

برای دستیابی به ترجمه‌های قرآنی شیخ جام، باید یک دور
کامل آثار فارسی وی قرائت شده و فیش‌برداری گردد. پس
از استخراج آیات و ترجمه‌های وی از آثارش، آنها را به ترتیب
آیات قرآن مرتب می‌کنیم و ترجمه احمد جام از هر آیه را در
ذیل آن می‌آوریم. در تحلیل ترجمه‌های احمد جام نیز حتماً باید
به مقایسه واژگان و ساختار نحوی ترجمه‌های او با ترجمه‌های
کهن قرآنی (از ترجمه تفسیر طبری به بعد) پرداخت.

روش کلی پژوهش:

برای این تصحیح دو نسخه شناخته‌شده آن که در دانشکده
ادبیات (ش ۱۸۸ ج) و کوپرولو (۱۵۸۹/۷۵) نگهداری می‌شوند
ملاک کار قرار خواهد گرفت. در پانوشت‌ها همگی لغات
نادر، مشکلات متن، تشبیهات و استعارات توضیح داده و
دشواری‌های متن گشوده می‌شود. در مقدمه اثر نیز به جایگاه
این متن در آثار همانند و مجموعه مناظره‌های تیغ و قلم یا
رسائل که در توصیف شمشیر و محسنات آن است (اعم از نثر
و نظم در زبان‌های عربی و فارسی) پرداخته خواهد شد.

اهم منابع:

- انس الثابین، چاپ علی فاضل، تهران، ۱۳۶۸ ش.
- بحار الحقیقه، چاپ حسن نصیری جامی، تهران، ۱۳۸۹ ش.
- روضة المذنبین و جنة المشتاقین، چاپ علی فاضل، تهران،
۱۳۷۸ ش.
- سراج السائرین، چاپ حسن نصیری جامی، تهران، ۱۳۸۹ ش.
- کنوز الحکمه، چاپ علی فاضل، تهران، ۱۳۸۷ ش.
- مفتاح النجات، چاپ علی فاضل، تهران، ۱۳۸۷ ش.
- قرآن فارسی کهن: تاریخ، تحریرها، تحلیل، سید محمد عمادی
حائری، تهران، ۱۳۸۶ ش؛ ص ۳۷، پانوشت ۱.

اهم منابع:

- زبان حال در عرفان و ادبیات، نصرالله پورجوادی، تهران، ۱۳۸۵
ش؛ ص ۴۹۰.
- «باغ نظر و رامش دل: معرفی سفینه‌ای بی‌مانند از قرن هفتم»،

طرح ۴: اختلافات روایات کوتاه و بلند حدیقه سنایی در ابیات مشترک

شرح موضوع:

سنایی غزنوی (د. ۵۲۹) یکی از بزرگترین و برجسته‌ترین شاعران زبان و ادب فارسی است و به نوعی از آغازگران شعر عرفانی فارسی به شمار می‌رود. حدیقه الحقیقه سنایی یکی از نقطه‌های عطف در تاریخ منظومه‌های فارسی است که مثنوی‌های مهمی همچون منطق الطیر عطار نیشابوری، مخزن الاسرار نظامی گنجوی، مثنوی مولوی و ... همگی به تاسی از آن پدید آمده‌اند. از حدیقه سنایی نسخه‌های متعددی بر جای مانده است. این نسخه‌ها در تعداد ابیات همسان نیستند و بررسی نسخه‌ها و تحقیقات جدید تردیدی در این باقی نگذاشته که حدیقه سنایی از آغاز دو روایت داشته است: روایت مفصل (که متن آن به کوشش مرحوم مدرس رضوی به چاپ رسیده) و روایت مختصر (که متن آن به کوشش خانم مریم حسینی منتشر شده است). تا کنون تحقیقی جامع که به اختلافات این دو روایت در تعداد و اختلاف مضامین و الفاظ بپردازد صورت نگرفته است. این پژوهش عهده‌دار این موضوع خواهد بود.

روش کلی پژوهش:

برای این طرح پژوهشی، متن ویراسته مرحوم مدرس رضوی (روایت مفصل) و کلیه نسخه‌بدل‌های آن به صورت جدولی نموداری از تعداد ابیات و ضبط آنها تنظیم می‌شود. همین شیوه در مورد متن ویراسته خانم حسینی (روایت مختصر) صورت خواهد گرفت. پس از تنظیم جداول، تعداد ابیات و ضبط نسخه‌های هریک از این دو روایت به طور دقیق با یکدیگر مقایسه و تحلیل می‌شوند.

اهم منابع:

- سنایی غزنوی، مجدود بن آدم، حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه، به کوشش محمدتقی مدرس رضوی، تهران، ۱۳۵۹ ش.
- همو، همان، به کوشش مریم حسینی، تهران، ۱۳۸۲ ش.

سید مهدی نوریان و دیگران، پژوهشنامه زبان و ادب فارسی (گوهر گویا)، س ۱، ش ۳، ۱۳۸۵ ش؛ ص ۳۷ به بعد.

- «عزالدین عبدالعزیز کاشی: شناسایی، کتابشناسی، نسخه‌جویی»، سید محمد عمادی حائری، نسخه‌پژوهی، به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی، دفتر دوم، ۱۳۸۴ ش؛ صص ۳۸۱-۳۹۵، ۳۹۱-۳۹۲.

طرح ۳:

استخراج برابرنهادهای گویشی واژه‌های قرآنی در تفسیر کتاب الله

شرح موضوع:

تفسیر کتاب الله تفسیری است بر قرآن کریم از ابوالفضل عباس بن شهردویر دیلمی که از علمای زیدی قرن هفتم در شمال ایران بوده است. اصل این تفسیر به زبان عربی است اما در لابه‌لای تفسیر توضیحاتی به گویش محلی شمال ایران که مربوط به گیلان شرقی و مازندران غربی است درج شده است. این توضیحات که غالباً در ترجمه آیات قرآن هستند، حاوی برابرنهادهای گویشی شایان توجهی برای واژگان و لغات قرآنی‌اند که از نظر زبان‌شناسی تاریخی و معناشناسی واژگان گویشی و فراهم آوردن فرهنگی جامع از این واژگان گویشی است در خور اهمیت بسیارند.

روش کلی پژوهش:

برای این طرح پژوهشی کل عبارات و ترجمه‌های گویشی تفسیر کتاب الله از چاپ نسخه‌برگردان آن استخراج می‌شود. سپس کل واژگان قرآنی بر اساس ریشه لغات و یا بر اساس هر سوره (همانند فرهنگنامه‌های کهن قرآنی) مرتب می‌شود و برابرنهادهای گویشی (با ذکر شماره صفحه و سطر) در مقابل واژه قرآنی مربوط آورده می‌شود.

اهم منابع:

- تفسیر کتاب الله، ابوالفضل بن شهردویر دیلمی، نسخه‌برگردان به قطع اصل از روی نسخه‌های خطی شماره ۱۲۲۷۸ (المجلد الاولی) و ۱۷۹۸۲ (المجلد الاخری) کتابخانه مجلس شورای اسلامی، با مقدمه سید محمد عمادی حائری، تهران، ۱۳۸۸ ش؛ ج ۲.
- متون طبری، حبیب برجیان، آینه میراث، ضمیمه شماره ۱۹، ۱۳۸۸ ش.

